

اسناد کنسولگری

امیر اتوری عثمانی در بندر بوشهر

به کوشش و پژوهش:

دکتر عباس عاشوری نژاد

دکتر مریم پرهیزکاری

اعضای هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

- سرشناسه : عاشوری نژاد، عباس، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور : اسناد کنسولگری امپراتوری عثمانی در بندر بوشهر/ به کوشش و پژوهش عباس عاشوری نژاد، مریم پرهیزکاری.
مشخصات نشر : بوشهر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری : ۲۸۸ص: مصور (بخشی رنگی)، نمونه.
شابک : ۱۵۰۰۰۰ ریال: ۷-۲۲۸۱-۱۰-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه: ص. ۲۸۰ - ۲۸۵: همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع : سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های ترکیه -- ایران -- بوشهر
موضوع : ترکیه -- تاریخ -- امپراتوری عثمانی، ۱۲۸۸ - ۱۹۱۸م.
موضوع : بوشهر -- تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع : ترکیه -- روابط خارجی -- ایران -- اسناد و مدارک
موضوع : ایران -- روابط خارجی -- ترکیه عثمانی -- اسناد و مدارک
شناسه افزوده : پرهیزکاری، مریم، ۱۳۵۱ -
شناسه افزوده : دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر
رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ ۵۱۳۵ الف ۲ع / DR۴۷۱
رده بندی دی‌ریی : ۳۲۷/۵۶۱۰۴
شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۰۳۴۲۲

شناسنامه کتاب

- نام کتاب: اسناد کنسولگری امپراتوری عثمانی در بندر بوشهر
تألیف: دکتر عباس عاشوری نژاد، دکتر مریم پرهیزکاری
ناشر: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر
نوبت چاپ: چاپ اول، ۱۳۹۲
تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
شابک: ۷-۲۲۸۱-۱۰-۹۶۴-۹۷۸
قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان
طراحی جلد: میلاد مالمیر
صفحه‌آرایی: محمد ساکی انتظامی
مرکز توزیع و پخش: دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر - مجتمع دانشگاهی عالیشهر
(nashr@iaubushehr.ac.ir)
کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

نشانی: بوشهر - عالیشهر - مجتمع دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر
تلفن: ۳۷۰۹ و ۳۷۱۵۶۸-۳۷۰۳
دورنگار: ۰۷۷۱۵۶۸۳۷۰۰

فصل اول: جشن‌ها

- ۲۱ آمادگی شهرداری برای برگزاری جشن عید ملی عثمانی
- ۲۴ جشن بزرگداشت مشروطه عثمانی در بوشهر
- ۲۸ بزرگداشت عید ولادت احمدشاه قاجار در سال ۱۳۳۰ هـ. ق.
- ۳۱ بزرگداشت عید ولادت احمدشاه در سال ۱۳۳۱ هـ. ق.
- ۳۵ بزرگداشت عید ولادت احمدشاه در سال ۱۳۳۲ هـ. ق.

فصل دوم: حمایت قضایی از اتباع

- ۴۳ قصد آتش زدن خانه یکی از اتباع عثمانی
- ۴۷ دستور پیگیری اموال سرقت شده یک یهودی تبعه عثمانی
- ۵۳ تقاضای آزادی و تشکیل جلسه برای اثبات جرم وکیل سابق شهرداری
- ۵۶ پیگیری احقاق حقوق شهبندر سابق بندر لنگه
- ۵۹ زندانی شدن یکی از اتباع عثمانی به نام حاجی محمد حاجا
- ۶۳ احضار فردی به نام اندروس چرخ‌چی
- ۷۰ گزارش مراد قواس درباره هجوم چهار نفر ژاندارم به خانه وی
- ۷۳ شکایت و نامه شخصی به نام مراد از تجاوز سربازان به خانه‌اش
- ۷۷ یادآوری و همکاری در بازگردادن تنخواه مسروقه یکی از اتباع دولت عثمان
- ۸۰ شکایت خاتون همسر یعقوب افندی از رئیس ژاندارمری
- ۸۳ درخواست مجازات و استرداد مبلغ کرایه یکی از اتباع عثمانی

فصل سوم: حمایت از مسافران تابع

- ۸۹ اجازه خروج دو فقیر شامی از بوشهر
- ۹۲ دستور معافیت یکی از اتباع عثمانی از پرداخت حق سفر
- ۹۵ مساعدت در مسافرت دو نفر اتباع عثمانی از بوشهر به لنگه
- ۹۸ حقوق سه نفر از اتباع فقیر دولت عثمانی
- ۱۰۱ بازرسی از سه نفر تبعه فقیر عثمانی
- ۱۰۴ درخواست تسهیل در خروج یکی از اتباع عثمانی از بوشهر به بصره
- ۱۰۷ ورود ۷ نفر اتباع عثمانی بدون گذرنامه به بوشهر
- ۱۱۳ تسهیل در بازگشت یک یهودی از بوشهر به وطنش
- ۱۲۴ درخواست تسهیل در مسافرت یکی از اتباع عثمانی به بصره

فصل چهارم: امنیت داخلی

- ۱۲۹ ابقاء نگهبانان شهرداری
- ۱۳۲ درخواست دو نفر تفنّجگی از کدخدای ریشهر برای نگهداری بیرون شهندرخانه

فصل پنجم: مسایل اجتماعی

- ۱۳۹ حمل جنازه از بوشهر به عتبات عالیات
- ۱۴۳ درخواست ایجاد مکانی دورتر از کنسولگری عثمانی برای قبرستان

فصل ششم: مسایل پناهندگی

- ۱۵۱ پناهندگی شخصی به نام علی خان به شهندرخانه
- ۱۵۵ درخواست رسیدگی و بازجویی از پناهندگان شهرداری
- ۱۶۳ درخواست علما و سربازان برای آزادی پنج نفر توپچی محبوس در شهرداری

- ۱۶۶ در خواست آزادی و گرفتن ضامن معتبر از پنج نفر تفنگچی زندانی شده
۱۶۹ ممانعت از عبور دو نفر اتباع عثمانی به کشور خویش

فصل هفتم: تجارت

- ۱۷۵ دستور دستگیری ناخدا علی بن عبدالکریم
۱۷۸ اعتراض به نحوه برخورد با تاجر عثمانی به نام عبداللطیف
۱۸۲ قرارداد بین حاجی عبدالنبی کازرونی و عبداللطیف عثمان
درخواست پیگیری جهت باز گرداندن سنگ‌های خریده شده برای دولت عثمانی ۱۸۷

فصل هشتم: مسائل مقتولین در شهرداری

- ۱۹۵ درخواست مستمری برای مقتول شهرداری
۱۹۸ مستمری معطله ورثه مقتول در شهرداری
۲۰۱ مطالبه حق ورثه مقتول در شهیندرخانه
۲۰۴ درخواست کمک برای بازپرداخت مقرری ماهانه دو نفر مقتول خانه شهیندر
۲۰۷ پرداخت حقوق وراثان مقتولین شهرداری
۲۱۰ نرسیدن حقوق ورثه مقتولین در شهرداری
۲۱۷ اطلاع‌رسانی درباره تلگرافی از طرف سفارت عثمانی در تهران به شهرداری
۲۲۰ مژده مأموریت به کارگزاری بوشهر و بنادر و جزایر خلیج فارس
۲۲۳ مسافرت شهیندر به اسلامبول و تعیین جانشین

فصل نهم: اداری بندر بوشهر

- ۲۲۹ تأخیر ۵ روزه در جواب نامه
۲۳۲ گلایه از تأخیر در پاسخ به نامه شماره

- ۲۳۵ درخواست پاسخ نامه
- ۲۳۸ درخواست پاسخ به نامه
- ۲۴۱ اطلاع رسانی درباره کاتب شهرداری
- ۲۴۴ خبر ورود شهندر آقای نژادی بیگ به بوشهر
- ۲۴۸ اعلام ورود شهندر به محل مأموریتش
- ۲۵۱ اعلام ورود شهندر جدید
- ۲۵۴ خبر ورود شهندر
- ۲۵۷ توقیف و حبس مترجم شهرداری

فصل دهم: امور اداری بندر لنگه

- ۲۶۵ درخواست مساعدت با شهندر بندر لنگه
- ۲۶۸ عدم پذیرش حکم شهندر لنگه از سوی نایب الحکومه این شهر
- ۲۷۱ اعلام وکیل شهرداری در غیاب شهندر

فصل یازدهم: نظامی

- ۲۸۳ درخواست دستگیری فراریان سپاه عثمانی
- ۲۸۷ منابع و مأخذ

مقدمه:

امپراتوری عثمانی را می‌توان آخرین و پایدارترین امپراتوری بزرگ اسلامی به حساب آورد که بیش از شش قرن در صحنه سیاست جهانی، حضوری فعال و مؤثر داشت. این امپراتوری، از منظر مسائل جهان اسلام، در دوران طولانی عمر خویش، موفق گردیده بود در مقاطع زیادی از تاریخ، در جهت اتحاد میان سرزمین‌های اسلامی و دفاع از آنها در برابر دولت‌های مقتدر اروپایی، نقش مهمی را ایفا کند.

برخورداری این امپراتوری از سرزمین‌های وسیع تحت سلطه، خیل عظیم نیروهای نظامی جرار، فتوحات گسترده در نواحی دوردست، آثار و بناهای ماندگار مادی و معنوی در حوزه‌های فرهنگ، تمدن و هنر باعث شده است تا نام و یاد امپراتوری عثمانی، حتی با گذشت سال‌های متمادی از فروپاشی آن، همچنان در خاطر ملل بسیاری از دنیا، مثل یک اسطوره، باقی بماند.

علاوه بر این‌ها، همسایگی این امپراتوری کهن با کشور ما و وجود مناسبات خصمانه و دوستانه در زمینه مسایل سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و دینی بین این دو کشور، از گذشته‌های دور تا دوران معاصر، باعث گردیده است که به طور کلی تحقیق درباره‌ی امپراتوری عثمانی به خصوص مناسبات آن با ایران و به طور اخص شناخت اهداف، سیاست‌ها و اقدامات آنها در منطقه استراتژیک خلیج فارس، از اعتبار و اهمیت فراوانی برخوردار باشد.

تاریخ امپراتوری بزرگ عثمانی را می‌توان در مجموع به چند دوره تقسیم کرد: اول، دوره تأسیس که از زمان عثمان بن ارطغرل به سال ۶۸۷ هـ. ق / ۱۲۸۸ م آغاز گردید. دوم، عصر فتوحات که بنیانگذار آن اورخان بن عثمان (۷۶۲-۷۲۷ هـ. ق / ۱۳۶۰-۱۳۲۶ م) محسوب می‌شود. سوم، دوره اقتدار که با رشادت‌ها و دلیری‌های سلطان سلیم اول (۹۲۶-۹۱۸ هـ. ق / ۱۵۲۰-۱۵۱۲) شکل گرفت و در زمان سلطان سلیمان قانونی (۹۷۴-۹۲۶ هـ. ق / ۱۵۶۶-۱۵۲۰ م) به اوج خود رسید. چهارم عصر انحطاط که با سلطنت سلیم دوم (۹۸۲-۹۷۴ هـ. ق / ۱۵۷۴-۱۵۶۶ م) شروع شد و در نهایت به عصر زوال پیوند خورد. عصر زوال امپراتوری عثمانی با شکل‌گیری «مسأله شرقی» در زمان سلطان سلیم سوم

(۱۲۲۲-۱۲۰۳ هـ. ق. / ۱۸۰۷-۱۷۸۸م) به جهانیان اعلام گردید و این مسأله و مسائل بعد از آن به سرعت این امپراتوری را در مسیر نابودی قرار دارد تا این که با خلع سلطان عبدالمجید خان دوم از سلطنت در سال ۱۳۴۲ هـ. ق. / ۱۹۲۳م و در نهایت الغای رسمی خلافت در سال بعد و به قدرت رسیدن مصطفی کمال پاشا با عنوان «آتاتورک» خاطره خلافت عثمانی نیز برای همیشه به بایگانی تاریخ سپرده شد.

در همین دوران زوال بود که عثمانی‌ها، پس از سال‌ها بی‌توجهی نسبت به خلیج فارس، کرانه‌ها و پس کرانه‌های شمالی و جنوبی آن، دوباره به این منطقه توجه جدی نشان دادند. عوامل چندی از جمله جبران ناکامی‌های ناشی از شکست‌هایشان در اروپا، احساس رضایت از حفظ تمامیت ارضی آنها در جنگ‌های کریمه، سقوط قدرت نجد و کاردانی مدحت پاشا در مقام استانداری بغداد به عنوان یکی از مهمترین شهرهای پس کرانه‌ای خلیج فارس را می‌توان از جمله دلایل رویکرد جدید عثمانی‌ها به منطقه خلیج فارس عنوان کرد.

در مجموع، عثمانی‌ها، در رویکرد جدید خویش نسبت به خلیج فارس، کرانه‌ها و پس کرانه‌های آن، در قرون ۱۹ و ۲۰م / ۱۳ و ۱۴ هـ. ق. برای کسب اقتدار تا حدودی درست اندیشیده بودند. آنها می‌دانستند که این منطقه به لحاظ برخورداری از گذرگاه‌ها و تنگه‌های دریایی نظیر: تنگه هرمز، جزایر، کرانه‌ها و پس کرانه‌های مهم اقتصادی - تجاری آن نظیر: بصره، کویت، امارات متحده عربی امروز، قطر، ابوموسی، تنبها، بحرین، بندرعباس، بندر لنگه، بوشهر و ... از موقعیت فوق العاده مهم اقتصادی - تجاری برخوردار است. آنها همچنین می‌دانستند که با اضافه شدن اهمیت سیاسی بر اهمیت تجاری - اقتصادی این منطقه، خلیج فارس در آینده در مناسبات بین المللی نقش متمازی را پیدا خواهد کرد و بنابراین هر دولتی که بخواهد همچنان در ردیف قدرت‌های بین المللی بماند و در مناسبات جهان نقش ارزنده‌ای را ایفا کند، لاجرم باید در منطقه خلیج فارس صاحب قدرت و نفوذ باشد. در واقع این سخن ترجمان همان نظریه «هارتلند / Hurland» است که بعداً در سال ۱۹۰۴م / ۱۳۲۲ هـ. ق. توسط «هانفور مکیندر / Hunfore Makinder» ارایه شد که

براساس آن خلیج فارس به عنوان حاشیه محور و پا قلب زمین محسوب گشته و هر دولتی که بر قلب زمین مسلط می‌بود، می‌توانست بر جهان مسلط شود.

عثمانی‌ها، برای تحقق اهداف توسعه طلبانه خود در منطقه خلیج فارس از زمینه‌ها و امکانات فرهنگی - اجتماعی قابل توجهی برخوردار بودند. پیروی قریب به اتفاق ساکنان کرانه‌ها و پس کرانه‌های خلیج فارس از دین اسلام، حاکمیت زبان عربی به عنوان زبان رسمی دین اسلام و وجود عالی رتبه‌ترین اماکن مقدس مسلمین مثل مکه، مدینه، کربلا، نجف و کاظمین در این منطقه باعث می‌شد که سلاطین عثمانی که در طی قرون طولانی داعیه دار خلافت و ولایت بر جهان اسلام بودند، از این زمینه‌ها و امکانات در جهت سلطه جویی خویش بیشترین بهره برداری را نمایند.

در همین دوران، دولت قدرتمند جدیدی به نام «آلمان» به جمع مدعیان حاکم بر جهان پیوست. این قدرت نوظهور تازه نفس نیز علی القاعده به سرعت با طرح سیاست «پیش به سوی شرق» روانه منطقه خلیج فارس گردید تا بتواند در «قلب زمین» جایگاه شایسته‌ای احراز کند. اتحاد زود هنگام عثمانی - آلمان، باعث گردید تا امید امپراتوری بیمار عثمانی برای بقا و شاید احیای قدرت از دست رفته، دو چندان شود. این بود که عثمانی‌ها با تبلیغات فراوان آمادگی خود را برای حضور قدرتمندانه در منطقه خلیج فارس اعلام کردند و در این راه امکانات زیادی را به کار گرفتند.

آنها، در این رویکرد امیدوارانه خویش ناچار بودند تا در مناطق خلیج فارس با قدرت‌های محلی مثل شیخ نشین‌های کویت، امارات متحده عربی امروز، بحرین، قطر، بصره و ... قدرت منطقه‌ای ایران و قدرت‌های بین‌المللی مثل انگلیس، روسیه و آلمان رفاقت و رقابت کنند و گاه نیز به هم‌اوردی برخیزند.

عثمانی‌ها در راستای تحقق اهداف توسعه طلبانه و سلطه جویانه خویش در کرانه‌ها و پس کرانه‌های عربی خلیج فارس نقطه اتکای خود را، بندر مهم بصره قرار دادند و برای تحقق اهداف خویش در کرانه‌ها و پس کرانه‌های ایرانی خلیج فارس به بندر بوشهر توجه جدی نشان دادند. به این منظور آنها کنسولگری خود را با عنوان «شهندری» در سال ۱۲۸۸ هـ. ق. / ۱۸۷۱ م در بوشهر که مهم‌ترین شهر بندری ایران در دوره قاجاریه

بود، تأسیس کردند. فعالیت‌های عثمانی‌ها در بندر بوشهر حدود ۴۷ سال به طول انجامید و با شکست متحدین و اشغال ایران توسط متفقین، کنسولگری آن‌ها در بندر بوشهر و حضورشان در کشور ایران و به طور کلی بقیه نقاط تحت نفوذشان در خاورمیانه برچیده شد.

در پایان برخود لازم می‌دانم از تمامی کسانی که به شکل‌های مختلف، در امر تهیه، تدوین و چاپ کتاب ما راه یاری نمودند قدردانی کنم. از جمله اینان هستند: دکتر عبدالکریم مشایخی (رییس بنیاد ایرانشناسی شعبه‌ی بوشهر)، استاد حسن زنگنه (بزرگترین و پرکارترین مترجم کتاب‌های خلیج فارس شناسی کشور)، آقای سید هادی علوی (کارشناس خبره بنیاد ایرانشناسی شعبه بوشهر)، دکتر داوود یحیایی (معاون پژوهشی و فناوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر)، دکتر اسماعیل کوهگردی (مدیر پژوهش واحد بوشهر)، آقای سهراب کواری (کارشناس انتشارات واحد بوشهر) و آقای میلاد مالمیر به خاطر طراحی مناسب جلد کتاب و آقای محمد ساکی انتظامی به خاطر دقت در صفحه‌آرایی و تسریع در چاپ کتاب.

در پایان مقدمه ضمن سپاس‌گزاری فراوان از خوانندگان ارجمندی که محبت می‌فرمایند اشکالات و ایرادات کتاب را به پست الکترونیک این جانب (ashoorinejad@yahoo.com) ارسال می‌فرمایند، باید اشاره کنم که در این کتاب کوشش شده که تا حد امکان مراحل علمی بررسی و تحقیق بر روی اسناد لحاظ شده باشد. بررسی و تحقیق درباره هر از نظر محققان این حوزه، شامل چهار مرحله اساسی خواندن سند، رونویسی از آن، معرفی، و در صورت نیاز و امکان ارایه توضیحات و حواشی درباره‌ی سند می‌باشد.

۱. خواندن

در این مرحله، از دشواری‌های کار یکی ناخوانا بودن متن اسناد می‌باشد که به علت کهنگی آنها غالباً کلمات و حتی عباراتی، محو یا پاره و یا سیاه شده است. سپس تفاوت اقسام و تحریر و کتابت نویسندگان است و البته وجود اصطلاحات گوناگون در متن سند

که غالباً مخصوص دوره‌های مختلف هستند و اسامی خاص که به گوش نامآنوسند و اشارات تاریخی نیز دشواری‌های دیگری در خواندن اسناد پیش می‌آورند ولی به هر حال لازمی توفیق در خواندن سندهای قدیمی آشنایی به خطوط و ورزیدگی کامل در امر خواندن اسناد و وقوف بر تاریخ ادوار مختلف می‌باشد (قائم مقامی، ۱۳۵۰: ۳۳۱).

۲. رونویسی

پس از آنکه یک سند چند بار به دقت خوانده شد، باید متن آن را استنساخ کرد. در این مرحله باید سعی کرد رونویسی بی‌کم و کاست انجام شود و به هنگام استنساخ نباید بر حسب عقاید و سلیقه‌ی شخصی عبارات و جمله‌های سند را تصحیح کرده تغییر و تبدیلی در آن به وجود آورد.

سطور سند باید با شماره‌های متوالی مشخص شوند و این شماره‌ها را همیشه در آغاز هر سطر و در درون دو قلاب به شکل [] می‌گذارند و باید دانست که علامت پرائتز که به شکل () است نباید بکار برد زیرا در قواعد نقطه گذاری (Ponctuation) پرائتز منحصرأ برای جملات معترضه استعمال می‌شود.

چنانچه کلمه و یا جمله‌ایی به علل مختلف ناخواناست و تجدید و تصحیح آن ممکن نیست، آن را حذف کرده به جای آنها دو قلاب می‌گذارند و در درون آن می‌نویسند [یک کلمه ناخوانا] و یا [یک سطر یا بیشتر ناخوانا] و در مواردی که کلمات و عبارات متن به علت سوختگی و یا کهنگی و یا پاره شدن ناخواناست، می‌توان به جای افتادگی‌ها، علامت [-] را گذاشت و در پاورقی صفحه، علت را توضیح داد و اگر کلمات و یا حروفی را که افتاده است و یا خوانا نیست از روی قرائن موجود در متن و یا برحسب استنباط شخصی بتوان یافت، در بین دو قلاب می‌گذارند. به طور مثال این جمله که از پایان یک فرمان مربوط به دوره‌ی قاجاریه است.

«مقرر آنکه مستوفیان عظام و عموم چاکران دربار همایون، مشارالیه را به منصب مزبور بر [قرار] دانسته توقیر احترام او را مرعی دارند و فرمان مبارکرا ثبت نموده و در [عهده]

بنابراین بطور کلی هرگونه تصرف و دخالتی را که به وسیله محشی و محقق، در متن سند صورت گیرد باید بین دو قلاب جای داده شود. از طرفی پاره‌یی از موضوع‌ها و نکات مربوط به متن اسناد را که ایجاب می‌کند شروحي خاص درباره‌ی آنها نوشته شود و نمی‌توان آن شروح را در ضمن توضیحات و حواشی تحقیق آورد، با شماره‌یی مشخص نموده و شرح لازم را در پاورقی همان صفحه ذکر می‌کنند.

گاهی اتفاق می‌افتد معنی کلمه‌ای در متن سند مبهم و نامفهوم است. در این صورت پس از کلمه‌ی مزبور، در داخل دو قلاب می‌نویسند «کذا» که مخفف کذا فی الاصل است و چنانچه در رسم الخط و یا املاء کلمات اشتباه رخ داده باشد ضمن اینکه اصطلاح (کذا) را قرار می‌دهند در پاورقی نیز صحیح آن را یادآور می‌شوند.

باید توجه داشت که هرگز اعدادی را که بر بالای کلمات به منظور ارجاع خواننده به پاورقی و زیرنویس صفحات می‌گذارند نباید بین پرانتز () باشد. (همان: ۳۳۲ و ۳۳۳)

۳. معرفی

در معرفی یک سند به پنج نکته‌ی اساسی مرجع، مشخصات ظاهری، موضوع، تهیه کننده و یا آمر سند، تاریخ نگارش و صدور سند باید توجه داشت.

مرجع سند عبارت است از شخص و یا مؤسسه‌ای که سند متعلق به آن و یا در اختیار آن است و سند در آنجا نگهداری می‌شود مانند فلان شخص یا کتابخانه‌ی خصوصی، فلان دانشمند و یا فلان کتابخانه و آرشیو، موزه عمومی و یا خصوصی. در صورتی که سند متعلق به کتابخانه‌ها و آرشیوها و یا موزه‌ها باشد مشخصات کتابشناسی سند را باید توضیح داد تا راهنمایی برای محققان دیگر باشد.

مشخصات ظاهری یک سند شامل نوع و اندازه و شکل کاغذ، خط، رنگ مرکب، اضافات ترکیبی سند (تحمیدیه، طغرا، توشیح و مهر)، فواصل سطور و اندازه‌ی حاشیه‌ها است. در معرفی اسناد، موضوع آنها باید مشخص شود باین معنی که معلوم گردد سند مورد بحث درباره‌ی چه موضوعی و یا در مورد چه کسی نوشته شده است و اگر سند، نامه است باید روشن شود مخاطب نامه کیست.

تعیین و تشخیص آمر فرمان و یا دستور دهنده‌ی سند نیز در شناسایی و روشن شدن بسیاری از نکات مربوط به سند مؤثر است.

تاریخ نگارش و تنظیم سند هم از عواملی است که در روشن شدن حقایق مذکور در متن سند کمک بسیار می‌کند، به این معنی که اگر تاریخ سند ذکر شده باشد می‌توان به سهولت در معرفی سند از آن استفاده نمود و در غیر این صورت، تاریخ سند را از روی قراین مذکور در متن سند باید تعیین نمود و این قراین معمولاً اصطلاحات اجتماعی و اداری، اشارات تاریخی، اسامی اماکن و اعلام جغرافیایی و همچنین خط، طغرها و شکل آنها، سجع مهرها، آداب نگارش و روش صدور اسناد که در سند مورد بحث رعایت شده، هستند. چنانکه اگر در فرمانی، خطاب به پیتکچیان شده و از تمغا و یرلیغ ذکری به میان آمد، پیداست سند مذکور مربوط به دوره‌ی ایلخانان یا جلایریان می‌باشد و همچنین اگر سخنی از وزیر مختار و کنسول رفته ناگزیر آن سند راجع به دوره‌ی قاجار است. (همان: ۳۳۳ و ۳۳۴)

۴. توضیحات و حواشی

پس از آنکه سند به شرح مذکور معرفی شد درباره نکات و مندرجات متن آن باید تحقیق شود. در این مرحله راجع به اصطلاحات، اشخاص، اماکن، اعلام جغرافیایی، سنن اجتماعی و معتقدات، اشارات تاریخی و نکاتی که موید مندرجات کتابها و یا مغایر آنها هستند و به استناد آنها می‌توان اشتباهات تاریخی را تصحیح کرد و بالاخره در مورد مسائل دیگر گفت و گو و تحقیق می‌شود و باید توجه داشت که در این تحقیقات معرفی مراجع و مآخذی که مورد استفاده در کار پژوهش بوده است و ذکر مشخصات آنها در پاورقی صفحات واجب و شرط امانتداری است. (همان: ۳۳۴)

همه‌ی توفیق‌ها از جانب خداست

عباس عاشوری نژاد

بندر بوشهر